

EPIK JANRLARNING XORIJDA TADQIQ ETILISHI MASALALARI (“Alpomish” dostoni misolida)

Dilafro‘z Qalandarova,

*Nizomiy nomidagi TDPU O‘zbek adabiyoti
va uni o‘qitish metodikasi kafedrasasi dotsenti,
f.f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada epik janrlarning eng yirigi hisoblangan doston janrining xorijda tadqiqi etilishi, jumladan nemis olimi professor Karl Rayxlning “Alpomish” dostoni versiyalari tadqiqiga bag‘ishlangan mulohazalari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: epik janr, doston, tarjima, tadqiq, variant, versiya, qiyosiy tahlil.

Abstract: This article talks about the study of the epic genre, which is considered the largest of the epic genres, including the comments of the German scholar Professor Karl Reichl on the research of the versions of the epic “Alpomish”.

Keywords: epic genre, epic, translation, study, variant, version, comparative analysis.

Mashhur nemis olimi, akademik Karl Rayxlning o‘zbek xalqining mashhur qahramonlik eposi – “Alpomish” dostoni haqida e’lon qilgan o‘nlab ilmiy maqolalari, kitoblari alohida e’tiborni tortadi [1, 2, 3, 4, 5.]. Xususan, uning 2001-yilda yaratgan “O‘zbek qahramonlik eposi” – “Alpomish”: tadqiqot, matn, tarjima” (Das uzbekische Helden epos Alpomish: Einführung, Text, Übersetzung) nomli yirik monografiyasi, “Turk eposi: an’ana, shakllar, poetik struktura” (“Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура”) nomli monografiyasi o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, o‘zbek dostonchiligining shoh asari – “Alpomish” dostoni tadqiqiga bag‘ishlangani bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, yana olimning “Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure” kitobining Story – Patterns deb nomlangan oltinchi bobining uchinchi faslida “Alpomış and return of the hero” (Alpomish va qahramonning qaytishi) va “Transformations in Space and Time” nomli “makon va zamon” masalasi o‘rganilgan o‘ninchi bobining ikkinchi faslida ham “Alpomish” dostonining turli davrlarda yozib olingan variantlari haqida alohida fikr yuritilgan.

Doston yuzasidan qilingan tadqiqotlar doirasida Karl Rayxlning “Qahramonning qaytishi: Alpomish, Arastu va epos” (“The Return of the Hero: Alpomish, Aristotle and the Oral Epic”) nomli ilmiy maqolasi ancha e’tiborli bo‘lib, uni ayrim qisqartirishlar bilan ingliz tilidan Gulhayo Mahamadaliyeva tarjima qilgan va

“Yoshlik” jurnalining 2018-yil 6-sonida e’lon qilgan [6.]. Maqola “Alpomish” dostonining paydo bo’lishi, tarqalishi, undagi ayrim an’anaviy motivlarning genezisi va mazmun-mohiyatiga hozirgi G’arb olimlarining hamon qiziqib qarayotganini dalillashga xizmat qiladi.

Karl Rayxl o’z ilmiy faoliyati davomida “Alpomish” dostoni bilan bog’liq quyidagi ishlarni amalga oshirdi:

1. “Alpomish”ni aslyatdan (o’zbek, qoraqalpoq, turkman, qozoq, uyg’ur, tojik tillarida) o’rgandi.
2. “Alpomish” variantlaridan birini o’zbek tilidan nemis tiliga tarjima qildi.
3. “Alpomish” dostonini vatani Germaniyada chop qilib, ilmiy jamoatchilik, keng kitobxonlar ommasini ushbu doston bilan tanishtirdi.
4. “Alpomish” dostoni bilan bog’liq poetik an’analarni, dostonning badiiy qurilishini, uning ijrochilari mahoratini ilmiy tadqiq etib, xulosa va natijalari yuzasidan ilmiy maqola hamda monografiyalar yaratib, xorijiy folklorshunos olimlar hukmiga havola qildi.

Buning uchun u dastlab “Alpomish” dostonining 1982-yilda chop etilgan Leningrad nashriga tayanib ish yuritgan. Uning “Бесмертный памятник узбекского народа”, ya’ni “O’zbek xalqining o’lmas yodgorligi” nomli kirish maqolasini nemis tiliga tarjima qilib, “Turkologiya materiallari” to’plamida 1984-yilda nashr qildirgan.

Olimning “O’zbek qahramonlik eposi” “Alpomish”: tadqiqot, matn, tarjima” (Das uzbekische Helden epos Alpomish: Einführung, Text, Übersetzung) monografiyasiga “Für Arthur Hatto” (Ustoz ham do’st) – “Ustoz otangdan ulug’” maqoli epigraf qilib olingan. Sababi shuki, mazkur kitobda T.Mirzayev aytib o’tganidek, “Alpomish” dostoni misolida xalq baxshilarining ustoz-shogirdlik munosabatlari, baxshilar epik repertuarining shakllanishi va boyib borishi masalalari tadqiq qilingan. Shu ma’noda monografiyaga yuqoridagi epigraf juda mos tanlangan va o’ziga xos muhim ramziy ahamiyat kasb etgan.

Monografiyaga tadqiqot obyektida dostonning taniqli baxshi Fozil Yo’ldosh o’g’lidan yozib olingan varianti bilan Saidmurod Panoh o’g’li varianti tanlab olinib, tahlilga tortilgan. Shundan Saidmurod Panoh o’g’li varianti dostonning qirqdan ortiq varianti orasida eng qisqa, badiiy jihatdan birmuncha yuksak bo’lganligi uchun tarjima qilishga tanlangan va monografiyaning maxsus bir bobi uning o’rganilishiga bag’ishlangan.

“Alpomish”: tadqiqot, matn, tarjima” kitobida quyidagi masalalarga e’tibor qaratilgan:

- a) o’zbek xalq epik an’analarining o’ziga xos xususiyatlari;
- b) baxshining o’zbek xalqining madaniy hayotidagi o’rni;
- v) dostonning kompozitsion qurilishi;

- g) dostonidagi yetakchi motivlar talqini;
- d) dostonning versiya va variantlari tahlili.

Karl Rayxl “Alpomish” doston variantlarining jonli ijrosida, epik matn tilida har bir hududga xos bo’lgan kuy, sheva xususiyatlari va baxshichilik an’analarining mavjudligini urg’ulaydi. O’z tahlillari jarayonida epik matnda ishlatilgan ayrim so’z va iboralarning izohiga ham alohida e’tibor bilan yondashadi. Dostonidagi an’anaviy doimiy takrorlanib keluvchi misralarning epik matndagi o’rnini atroflicha tahlil etadi.

Ma’lumki, ushbu doston ikki qismdan tashkil topgan bo’lib, birinchi bo’limida qahramonning Barchinga uylanish voqeasi ro’y bersa, keyingi qismda bu juftlikning bir-biridan ayrilishi va ayriliqdan so’ng qayta visolga yetishishi bayon qilinadi. Dastlabki bo’lim “Kelinning g’alabasi” deya nomlanuvchi keng tarqalgan motiv asosida qurilgan bo’lsa, dostonning ikkinchi qismi asosini folklorshunoslik tadqiqotlarida “Erning qaytishi” yoki “Qahramonning yurtga qaytishi” deb nomlanadi.

Alpomish haqidagi hikoyani oltoyliliklar orasida ham uchratgan bo’lsak-da, Oltoy epik she’riyatining syujetlari, uslubi va tuzilishi, xususan, Oltoy rivoyatlaridagi shamanizmning o’rni Turkiyadagi O’rta Osiyo turklarini Ozarbayjon turklaridan ajratib turadi. Oltoy og’zaki epik she’riyati qozoqlar yoki o’zbeklarnikiga qaraganda epik she’riyatning Tuviniya, Yoqut va boshqa Sharqiy Sibir (Xakas, Shor va boshqalar) an’analariga ancha yaqinroq. Bu barcha turkiy urf-odatlar bilan o’rtoqlashadigan umumiy meros yo’q degani emas. Parallelizm, alliteratsiya, formulali diksiya, she’r va nasr aralashmasi, ijro uslubi va xonanda bilan shamanning dastlab chambarchas bog’liqligi bu merosning bir qismidir. Boshqa tomondan, turkiy og’zaki epik she’riyatning “markaziy urf-odatlarida” ma’lum bir xillik mavjud, bu xususan ularning qahramonlik tushunchasi xususida, shubhasiz, ularning ko’chmanchi o’tmishining aksi (va ba’zi hollarda hozirgi) Markaziy Osiyo dashtlari va tog’lariga qadami yetib borgan xalqlar. Ushbu “markaziy an’analarining” ma’lum bir xilliligi ta’kidlanar ekan, ularning xilma-xilligini ham unutmaslik kerak. Tarixiy nuqtai nazardan, Oltin O’rdaning ichki tarixini (XIII–XV asrlar) aks ettiruvchi qipchoq epik an’anasidan tashqari qirg’iz epik an’anasini ajratish kerak; adabiy nuqtai nazardan qirg’iz epik she’riyati, xususan, XIX asrdagi ko’p jihatdan o’ziga xosdir. Mening ushbu kitobdagi e’tiborim turkiy og’zaki epik she’riyatdagi “markaziy an’analar” haqida bahslashishga qaratilgan. Ammo ularning hammasiga ham bir xil e’tibor berilmagan, ammo ularning ba’zilari yuzasidan batafsil fikrlar bor; an’ana batafsilroq tavsiflangan joyda ham qo’shiqchilarning tanlovini, matnlarni va ko’tariladigan savollarni tanlash muqarrar ravishda subyektiv bo’lgan. Turkiy og’zaki epik she’riyatni yig’ish va tahrirlash davom etar ekan, bunda biron bir an’anani aniq o’rganish mumkin emas. XIX asrning ko’plab olimlari tilshunoslari va tadqiqotchilari, masalan, V.Radlov yoki H.Vamberi kabilar bizning turkiy epik she’riyatni

bilishimizga o‘z hissalarini qo‘shdilar. Shunga qaramay, turkiy epik she’riyat xaritamizda juda ko‘p bo‘sh o‘rinlar mavjud. Ulardan ba’zilari, xususan, dostonlarning kelib chiqish masalalari hech qachon yuzaga chiqmasligi mumkin, boshqalari, masalan, epik she’riyatning uzatilishi va ijrosi doimo bir avlod vakillari tomonidan davom ettirilishi va boshqa avlod vakillari bilan epik ijrodagi bog‘liq ko‘plab muammolar folklorshunoslikda o‘z yechimini kutib turgan dolzarb muammolardandir, deydi olim [2, 395 p.].

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, Karl Rayxlning “Alpomish” dostoni versiyalari orasidagi mulohazalari hisobga olinsa, dostonning o‘zbekcha versiyasi Markaziy Osiyoda og‘zaki eposning “matnga yo‘naltirishsiz” ijro etilishi yoki yodlanishi amaliyotini amalga oshirishda yagona shakl sifatida namoyon bo‘lishi oydinlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Reichl Karl. *Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure*. Garland Publishing, inc. – New York & London, 1992. – 395 p.;
2. Райхл Карл. Турк қабилалари дostonлари (урф-одатлар, рақамлар, шеърят тузилиши). Транс. Метин Экин. – Анқара: ТДК нашри, 2002 йил. – Б.62-66; . 4. Райхл К. Тюркский эпос: традиция, формы, поэтическая структура / Карл Райхл: пер. с англ. В.Трейстер под.ред. Д.А.Функа. – Москва: Восточная литература, 2008. – 383 с.;
3. Рейхл Карл. Концепция ранней киргизской истории по Манасчы Джусупу Мамаю // Кыргызский каганат в контексте средневековой государственности и культуры тюркских народов: Материалы II Международной научной конференции, посвященной 1170-летию Великого Кыргызского каганата в Центральной Азии: 15-16 ноября 2013 г., г. Бишкек / Редакционная коллегия: Т. К. Чоротегин (председатель) и др. – Бишкек: Издательство Макспринт, 2014. – 494 с.;
4. Маҳамадалиева Г. Қаҳрамоннинг қайтиши: Алпомиш, Арасту ва эпос (“The Return of the Hero: Alpomish, Aristotle and the Oral Epic) – “Ёшлик” журнали. – 2018 йил. – 6-сон.
5. Pardaeva Nigora BILINGUALPOET – ANBAR OTIN. Актуальное в филологии. № 3 2021/6/11
6. Omanova M.A. Updating views on literary heroes and glory in the novels of the period of independence //Novateur publications JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. Volume 6, ISSUE 10, Oct. 2020 - P 415-419. (Impact Factor – 7.223).

7. Omanova M.A., Якубов И.А. The place of traditional motives and symbols in the plot and composition of national novels // Journal of critical reviews. Malaysiya. 2020. - P. 2903-2910.
8. A. Yakubov, G.F.Atabaeva, “Humanizm In The Novel Of”. Актуальные Проблемы Тюркологии: Россия И Тюрко-Мусульманский Мир, 2021
9. G Atabayeva, “The sign content of “FFU” novel” Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 2022
10. Kalandarova D. “Attitude to uzbek folklore in the research of karl reichl”. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.5 (2021): 500-503.
11. Kalandarova D. “Issues of Uzbek Folklore and its Research in Germany”. *Journal of Positive School Psychology* 6.9 (2022): 4395-4398.
12. M.N.Kadirova. The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore. International Scientific-Online Conference: Intellectual Education technological Solutions And Innovative Digital Tools. Netherlands.
13. Kadirova, M. (2022). THE NEED FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING FOLKLORE IN DISTANCE LEARNING. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(03), 1-6.
14. Mashkhura Kadirova. "The Need For Improving The Methodology Of Teaching Folklore In Distance Learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan,
15. Ўразбаева, М. Қ. (2023). АЁЛ ХАРАКТЕРИНИ ОЧИЩДА БАДИИЙ НУТҚНИНГ ЎРНИ. *GOLDEN BRAIN*, 1(1), 193-199.
16. O‘Razbayeva, M. (2024). XX ASR OZARBAYJON ADABIYOTIDA GANJAVIY OBRAZI TASVIRI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 28-32.
17. Kahramanov K. Naim Karimov Is a literary scholar, Scholar and critic. *Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior*. 2023, Vol 14. ISSN: 2037-4445.
18. Urazbayeva, M., Feruza, B., Nigora, P., Go‘zal, A., & Mashhura, Q. (2023). Issues of Distribution of Bear Image in Uzbek Novels. *Journal of Advanced Zoology*, 2184-2192.
19. Achilov, N. K. (2022). The image of a historical person and its epical interpretation. *Open Access Repository*, 8(05), 126-132.
20. Achilov, N. (2022). EPIC KNOWLEDGE DECLINE AND FACTORS OF THE EMERGENCE OF FAKE EPOS. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 192-202.